

Bijstelling concept- examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo

Werkopdracht aan SLO

oktober 2021

Inhoudsopgave

1.	Doelstelling	3
2.	Uitgangspunten	3
3.	Opbrengsten	4
4.	Kwaliteitscriteria voor de uit te werken concept-examenprogramma's	6
5.	Proces en governance	8
6.	Begrippenlijst	11
Bijlage I	Rationale van het funderend onderwijs	12

1. Doelstelling

Het ministerie van OCW geeft SLO de opdracht om de huidige examenprogramma's in het voortgezet onderwijs bij te stellen. Dit moet leiden tot concept-examenprogramma's die per vak beschrijven wat er aan het einde van het voortgezet onderwijs bereikt moet zijn in termen van beheersing en/of ervaring om het vak met succes af te ronden.¹ De concept-examenprogramma's worden wettelijk vastgesteld en gelden daarmee voor alle leerlingen en scholen in het voortgezet onderwijs, inclusief het voortgezet volwassenenonderwijs (vavo) en het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van het voortgezet speciaal onderwijs (vso).²

Deze werkopdracht beschrijft de uitgangspunten voor het bijstellingstraject, de opbrengsten daarvan, de kwaliteitscriteria waaraan die opbrengsten moeten voldoen en het proces waarin ze tot stand komen. Op basis van de werkopdracht ontwikkelt SLO de werkinstructies voor de vakvernieuwingscommissies.

2. Uitgangspunten

Voor het opstellen van de concept-examenprogramma's gelden de volgende uitgangspunten:

- De concept-examenprogramma's voor de bovenbouw bestaan per vak uit eindtermen. Er wordt gewerkt vanuit eenzelfde definitie van het begrip 'eindterm' in alle examenprogramma's, namelijk: doelstelling die kennis, vaardigheden, inzichten en/of houdingen beschrijft die leerlingen aan het einde van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs minimaal dienen te bereiken. Het kan hierbij zowel om beheersings- als om een ervaringsdoelen gaan.
- De concept-examenprogramma's worden uitgewerkt in lijn met de rationale (zie bijlage I) waarin de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming zijn benoemd. De rationale geeft een kader voor en richting aan de ontwikkeling van de concept-examenprogramma's. Hiermee draagt de rationale bij aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum in de bovenbouw.
- De concept-examenprogramma's worden in lijn met de algemene karakteristiek sectoren, schoolsoorten en leerwegen uitgewerkt voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen waarin het betreffende vak wordt aangeboden: vmbo-basisberoepsgerichte leerweg (vmbo-bb), vmbo-kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-kb), vmbo-gemengde en theoretische leerwegen (vmbo-gtl)³, havo en vwo.
- De concept-eindexamenprogramma's doen recht aan de eigenstandige, gelijkwaardige en complementaire positie van het schoolexamen (SE) en het centraal examen (CE) in de diplomabeslissing.
- Er wordt gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur om te komen tot een consistente uitwerking van concept-examenprogramma's voor de verschillende vakken, schoolsoorten en leerwegen. De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhoud in curricula. Daarbij wordt gestreefd naar consistentie in opbouw en uitwerking. Voor de bovenbouw betekent dit: het realiseren van afstemming tussen concept-examenprogramma's van verschillende vakken, schoolsoorten en leerwegen in de bovenbouw en afstemming met onderbouw. Concreet gaat het om een consistente uitwerking van karakteristiek, raamwerk van domeinen en eventuele subdomeinen, de

---

¹ Zie begrippenlijst voor de volledige omschrijving van wat het examenprogramma omvat.

² Ook praktijkonderwijs behoort tot het voortgezet onderwijs. Voor het praktijkonderwijs gelden echter geen examenprogramma's, maar worden de kerndoelen van de onderbouw als richtlijn gebruikt.

³ Momenteel wordt gewerkt aan de Nieuwe Leerweg VMBO, waardoor de indeling in leerwegen VMBO mogelijk wijzigt.

formulering van eindtermen, en indien er sprake is van zowel een CE als een SE, de inhoudsverdeling over CE en SE. SLO levert formats om te komen tot een gemeenschappelijke architectuur, waarmee de vakvernieuwingscommissies werken.

- De huidige examenprogramma's worden bijgesteld op basis van in elk geval:
  - A. de startnotities van de vakgebieden ontwikkeld door SLO,
  - B. de opbrengsten van Curriculum.nu, rekening houdend met de aanbevelingen van de wetenschappelijke curriculumcommissie ten aanzien van de opbrengsten van Curriculum.nu,
  - C. de huidige examenprogramma's vmbo, havo en vwo.
  - D. de verkenning over de kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen die nodig zijn ten behoeve van de aansluiting op het vervolgonderwijs⁴,
  - E. verkenningen of evaluaties ten behoeve van (clusters van) vakken in de bovenbouw, waaronder de verkenningen van de vakstructuur rekenen-wiskunde, Kunst & Cultuur, het Europees referentiekader en de evaluatie van het referentiekader taal en rekenen,
  - F. de (bijgestelde) adviezen van de vakverenigingen,
  - G. voor zover mogelijk en indien tijdig gereed, de concept-kerndoelen po en onderbouw vo,
- Inhouden van digitale geletterdheid en burgerschap worden op basis van de uitkomst van de verkenningen 'Kern en positie van burgerschap en digitale geletterdheid' geïntegreerd binnen de concept-examenprogramma's van de relevante vakken.⁵
- De concept-examenprogramma's doen recht aan de vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de grondwet.

3. Opbrengsten

Om te komen tot een consistente benadering en uitwerking van concept-examenprogramma's wordt er gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur die bijdraagt aan een vaste opbouw van alle examenprogramma's. In dit proces worden de volgende producten onderscheiden:

- Tussenproduct 1: Karakteristiek per vak
- Tussenproduct 2: Raamwerk van concept-eindtermen per vak
- Tussenproduct 3: Uitwerking selectie(s) concept-eindtermen per vak
- Tussenproduct 4: Uitwerking volledige set concept-eindtermen en verdeling CE-SE
- Eindproduct: Concept-examenprogramma per vak

Karakteristiek (tussenproduct 1)

De karakteristiek beschrijft wat het vak kenmerkt, de positie van het vak in de bovenbouw en hoe het vak in de bovenbouw voortbouwt op de onderbouw. Het laat zien hoe de rationale met de drie doeldomeinen (bijlage I) en de algemene karakteristiek sectoren, schoolsoorten en leerwegen vertaald zijn in het vak. De karakteristiek beschrijft daarmee ook de overeenkomsten en verschillen van het vak in de verschillende schoolsoorten en leerwegen op hoofdlijnen. Het beschrijft daarnaast hoe het vak zich tot eventuele verwante vakken verhoudt. De karakteristiek is richtinggevend voor inhoudelijke keuzes in het raamwerk.

---

⁴ Dit betreft een onderzoek door ResearchNed dat momenteel in uitvoering is.

⁵ Brief Minister d.d. 08-03-2021, kenmerk 27176771; scholen behouden daarnaast ruimte om op eigen wijze recht te doen aan het wetsvoorstel burgerschap.

Raamwerk van concept-eindtermen (tussenproduct 2)

Het raamwerk geeft op hoofdlijnen aan voor welke inhoud concept-eindtermen ontwikkeld gaan worden. Het raamwerk is een schetsmatige indeling van de inhoud van het vak in domeinen en eventueel subdomeinen, per schoolsoort en leerweg. Doel van het raamwerk is om samenhang en consistentie in de ordening en structuur van de het examenprogramma's te realiseren zowel binnen het vak tussen schoolsoorten en leerwegen als tussen verwante vakken. Het raamwerk is voorzien van een heldere en bondige toelichting en verantwoording van keuzes, waarbij (indien relevant) aangegeven wordt welke grote opdrachten en aanbevelingen voor de bovenbouw van Curriculum.nu daaraan ten grondslag liggen.

Uitwerking selectie concept-eindtermen (tussenproduct 3)

Per vak worden eerst één of meer selecties van concept-eindtermen voor alle relevante schoolsoorten en leerwegen uitgewerkt. Per vak wordt op basis van het raamwerk bepaald met welke selectie wordt gestart. Deze fasering wordt gehanteerd om eerst een beperkt aantal eindtermen zo goed mogelijk door te ontwikkelen, om zodoende te komen tot consensus – ook tussen vakken – over een consistentie wijze van doelformuleringen die daarna bij de overige uitwerkingen kan worden toegepast. Hierin wordt ook meegenomen in hoeverre kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen gedifferentieerd worden naar schoolsoorten en/of leerwegen.

Uitwerking hele set concept-eindtermen en verdeling CE-SE (tussenproduct 4)

Vervolgens wordt per vak het geheel van concept-eindtermen opgeleverd. Voor de vakken met een CE wordt een evenwichtige verdeling van deze eindtermen over CE en SE met heldere onderbouwing opgeleverd.

Concept-examenprogramma + toelichtingsdocument (eindproduct)

Het concept-examenprogramma bevat:

- de karakteristiek van het vak,
- de complete, geordende set uitgewerkte concept-eindtermen,
- een evenwichtige verdeling van leerstof over CE en SE.

Het toelichtingsdocument bevat:

- een verantwoording op hoofdlijnen waarin toelichting en rekenschap wordt gegeven van de belangrijkste keuzes die gemaakt zijn,
- waar relevant adviezen over wenselijke omvang van domeinen en passende toetsvormen,
- een voorbeeldmatige uitwerking van een selectie van de concept-eindtermen voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen.

De voorbeeldmatige uitwerking van een selectie van concept-eindtermen heeft als doel consistentie te bevorderen tussen de concept-examenprogramma's en toekomstige specificaties van de examenprogramma's, handreikingen (SE) en syllabi (CE), en mogelijke bijstellingen in het referentiekader taal en rekenen.

4. Kwaliteitscriteria voor de uit te werken concept-examenprogramma's

Deze paragraaf beschrijft de kwaliteitscriteria waaraan de concept-examenprogramma's moeten voldoen.

1. **Ontwerpruimte:** de eindtermen worden ontworpen binnen de vastgestelde normatieve omvang van het betreffende vak binnen de leerweg of schoolsoort.⁶
2. **Doeldomeinen:** de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming hebben een herkenbare weerspiegeling in het geheel van eindtermen in het concept-examenprogramma.
3. **Gemeenschappelijk deel en keuzedomeinen:**
  - i. Binnen ieder concept-examenprogramma worden eindtermen vastgesteld voor:
    - a) *Een gemeenschappelijk deel van het concept-examenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen die voor alle leerlingen die dat vak volgen verplicht zijn.
      - Het gemeenschappelijk deel beslaat minimaal 80% van de ontwerpruimte.
      - Het gemeenschappelijk deel bevat ten minste kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen die nodig zijn voor een goede verticale aansluiting (mbo, hbo, wo) en een zo optimaal mogelijk horizontale aansluiting (tussen schoolsoorten of leerwegen).
    - b) *Keuzedomeinen van het concept-examenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen die verplicht zijn voor leerlingen die het keuzedomein in kwestie volgen.
      - De keuzedomeinen beslaan samen maximaal 20% van de ontwerpruimte. Geen keuzedomeinen is ook een mogelijkheid, het gemeenschappelijk deel omvat dan 100% van de ontwerpruimte.
      - De keuzedomeinen zijn voldoende onderscheidend van elkaar.
      - De keuzedomeinen van verwante vakken zijn afgestemd om onderlinge samenhang (aantal, omvang, opbouw etc.) te bevorderen.
  - ii. Voor het gemeenschappelijk deel van het concept-examenprogramma geldt dat onderwerpen vaststaan (dus niet x-jaarlijks gewisseld worden).
    - a) Voor de examenprogramma's waar in de huidige situatie sprake is van wisseling van onderwerpen wordt de afweging hiervoor opnieuw gemaakt en inhoudelijk onderbouwd.
    - b) Indien er gekozen wordt voor wisseling van onderwerpen dan is dat uitgewerkt in het examenprogramma.
4. **Kansengelijkheid:** de concept-examenprogramma's dragen bij aan het bevorderen van kansengelijkheid in het curriculum⁷:
  - i. De concept-examenprogramma's doen recht aan de diversiteit in de samenleving (diversificatie) door de keuze van inhoud, perspectieven bij die inhoud en de formulering /gebruik van begrippen in eindtermen.
  - ii. Geletterdheid krijgt een plek in ieder concept-examenprogramma van vmbo, havo en

⁶ Voor een model voor verdeling ontwerpruimte en de zich daarin voordoende mogelijke knelpunten, zie bijlagen.

⁷ Deze kwaliteitscriteria zijn gebaseerd op het advies Kaders voor kansen (Wetenschappelijke curriculumcommissie, 2021). Naast deze criteria zijn ook andere criteria (deels) relevant voor kansengelijkheid, zoals ontwerpruimte en doeldomeinen.

wvo. Talige kennis, vaardigheden en inzichten worden zoveel mogelijk met vakinhouden verbonden.

- iii. Reken- en wiskundige kennis, vaardigheden en inzichten krijgen een plek in de daarvoor relevante concept-examenprogramma's van vmbo, havo en wvo. Reken- en wiskundige kennis, vaardigheden en inzichten worden zoveel mogelijk met vakinhouden verbonden.
- iv. LOB krijgt een plek in ieder concept-examenprogramma van vmbo, havo en wvo. LOB wordt zo binnen ieder examenprogramma vakspecifiek uitgewerkt in eindtermen, waarbij relevante loopbaancompetenties zoveel mogelijk met vakinhouden worden verbonden.

5. Horizontale en verticale afstemming:

- i. De concept-examenprogramma's zijn zo geformuleerd dat een soepele overstap tussen schoolsoorten en leerwegen wordt gefaciliteerd (horizontale afstemming). Hierbij wordt tegelijkertijd kritisch gekeken in hoeverre inhouden in alle schoolsoorten en leerwegen passend zijn voor de doelgroep;
- ii. De concept-examenprogramma's sluiten aan bij de concept-kerndoelen onderbouw vo voor zover tijdig beschikbaar. Zo niet, dan wordt gebruik gemaakt van de opbrengsten van Curriculum.nu (verticale afstemming).
- iii. De concept-examenprogramma's sluiten aan bij wat nodig is voor verschillende uitstroomrichtingen in het vervolgonderwijs (verticale afstemming).

6. Samenhang: de concept-examenprogramma's bieden de basis voor een samenhangend curriculum:

- i. De concept-examenprogramma's worden voor vmbo, havo en wvo zoveel mogelijk op een consistente wijze opgebouwd en uitgewerkt:
  - a) Concept-examenprogramma's hebben een vaste opbouw waarin domeinen en eventueel subdomeinen worden onderscheiden.
  - b) De opbouw, benaming en waar mogelijk ook de uitwerking van (sub)domeinen is eenduidig en consistent beschreven⁸.
- ii. De concept-examenprogramma's van verwante vakken worden zoveel mogelijk op een consistente wijze opgebouwd en uitgewerkt.
- iii. Wanneer inhouden in meerdere vakken voorkomen, wordt gezorgd voor een consistente uitwerking van de eindtermen, inclusief een consistente formulering. Daarbij wordt bepaald voor welk(e) vak(ken) deze inhoud daadwerkelijk tot de kern behoort (geen ongewenste overlap) en wat het vakspecifieke perspectief is van waaruit het vak bijdraagt aan de kennis, vaardigheden, inzichten en/of houdingen.
- iv. De inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid worden zoveel mogelijk geïntegreerd in vakspecifieke eindtermen door ze te verbinden met inhouden van de relevante vakken. Daarbij dienen de verkenningen 'Kern en positie van burgerschap en digitale geletterdheid' als uitgangspunt.
- v. Verbindende vaardigheden worden zoveel mogelijk uitgewerkt in vakspecifieke eindtermen door ze te verbinden met vakinhouden.

7. Concept-eindtermen: de concept-examenprogramma's bestaan uit concept-eindtermen die voldoen aan de volgende eisen:

- i. De eindtermen zijn geformuleerd als beheersingsdoelen of ervaringsdoelen. Beheersingsdoelen beschrijven het realiseren van leeropbrengsten, dus de kennis,

---

⁸ Daarbij is aandacht voor de eerder gestarte uitwerkingen voor wiskunde in het vmbo en de uitkomst van de verkenning van vakvarianten wiskunde.

- vaardigheden, inzichten en houdingen die leerlingen minimaal dienen te bereiken aan het eind van vo bovenbouw. Ervaringsdoelen beschrijven welke inspanning van leerlingen wordt verwacht met het oog op ervaringen en/of expressieve reacties;
- ii. De eindtermen zijn concreet geformuleerd: de mate van concreetheid zit tussen de huidige, globaal geformuleerde eindtermen en de uitwerking van het referentiekader taal en rekenen in.
  - iii. De eindtermen zijn beschreven op *maximaal* vijf niveaus (vmbo-bb, vmbo-kb, vmbo-gtl, havo en vwo). De verschillen in kennis, vaardigheden, inzichten en houdingen tussen de schoolsoorten/leerwegen doen recht aan de schoolsoort-/leerwegspecifieke kenmerken.
  - iv. De eindtermen hebben een consistente opbouw bestaande uit een doelformulering en waar nodig een uitwerking:

De doelformulering bestaat uit maximaal twee zinnen en bevat in elk geval de componenten ABC:

- A. *audience* (publiek): de kandidaat (enkelvoud);
- B. *behaviour* (waarneembaar gedrag + eventueel omstandigheden/context): in handelingswerkwoord(en) wat de leerling ervaart of beheerst;
- C. *content* (object van leren): inhoud, met concepten, kennis, inzichten en/of houdingen.

Om de doelformulering voldoende te specificeren, kan een uitwerking worden toegevoegd. Deze wordt aangeduid met: 'Het gaat hierbij om'.

- v. De eindtermen bevatten handelingswerkwoorden die zoveel mogelijk waarneembaar gedrag beschrijven en consistent zijn tussen verwante vakken.

8. Verdeling CE- en SE-stof

Voor de vakken met een CE en een SE geldt dat de verdeling van CE- en SE-domeinen wordt gemaakt en onderbouwd op basis van de volgende criteria:

- i. De inhoudsverdeling is qua ontwerpruimte evenwichtig verdeeld over de CE- en SE-domeinen: 50-50, overeenkomstig de weging van het CE en het SE in het eindcijfer.
- ii. De inhoud wordt zoveel mogelijk toegewezen aan dan wel het CE dan wel het SE.
- iii. De inhoudsverdeling gebeurt zoveel mogelijk op het niveau van domeinen in plaats van subdomeinen of eindtermen.

5. Proces en governance

Wat betreft het proces wordt achtereenvolgens ingegaan op de opdrachtnemer, de samenstelling van de vakvernieuwingscommissies, jaarplanning, advieskring en brede betrokkenheid. Per vak kan dit verschillen.

Opdrachtnemer

De opdracht van OCW tot het bijstellen van de huidige examenprogramma's wordt uitgevoerd door SLO. SLO heeft daarvoor binnen haar organisatie een programmteam ingericht dat in opdracht van de directie van SLO zorgdraagt voor sturing (inhoudelijk en procesmatig) op de totstandkoming van de concept-examenprogramma's en het bewaken van de kwaliteit daarvan. SLO informeert op vaste momenten de opdrachtgever over het proces, de voortgang daarvan en hoe de kwaliteitscriteria functioneren na oplevering van de (tussen)producten. De directie van SLO draagt de eindverantwoordelijkheid voor de op te leveren concept-examenprogramma's.

Vakvernieuwingscommissies

De concept-examenprogramma's worden opgesteld in nauwe samenwerking tussen leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts.⁹ Hiervoor worden in samenwerking met onder meer de vakverenigingen vakvernieuwingscommissies ingericht.

In vakvernieuwingscommissies werken leraren, vakexperts en curriculumexperts van verwante vakken nauw samen, om de samenhang en afstemming te borgen. SLO is als opdrachtnemer verantwoordelijk voor de inrichting en vormgeving van de vakvernieuwingscommissies binnen de vastgestelde kaders.

Planning

De bijstelling van de examenprogramma's start niet voor alle vakken op hetzelfde moment. Er wordt gewerkt in tranches van vakvernieuwingen. In de eerste tranche wordt gestart met Nederlands, wiskunde¹⁰, de moderne vreemde talen, maatschappijleer¹¹ en het bètacurriculum.¹² De start van deze vakvernieuwingscommissies wordt begin 2022 verwacht. Het opstellen van de concept-examenprogramma's per vak kent een maximale doorlooptijd van twee jaar. De commissies komen bijeen in ten minste zes werksessies (afhankelijk van de precieze invulling van het werkprogramma van een vakvernieuwingscommissie kunnen dit meer bijeenkomsten zijn), voorafgegaan door een startbijeenkomst en afgesloten met een slotbijeenkomst.

Advieskring

Het is van belang om naast de perspectieven van leraren, vakexperts en curriculumexperts in de vakvernieuwingscommissies ook andere perspectieven te betrekken bij het realiseren van concept-examenprogramma's. Daarvoor wordt er naast elke vakvernieuwingscommissie een advieskring samengesteld. De advieskring heeft een tweeledig doel:

- Inbrengen van expertise waar de vakvernieuwingscommissie niet direct in voorziet, maar die op weg naar het realiseren van examenprogramma's wel nodig is;
- Reflecteren op de (tussen)resultaten en actief meedenken.

Het gaat hierbij onder andere om vakverenigingen, wetenschappers, leermiddelenmakers en het vervolgonderwijs. Van de feedback van de advieskring en de eventuele verwerking daarvan in de concept-examenprogramma's wordt verslag gelegd.

Toetsingsketen

Rondom elke vakvernieuwingscommissie worden partners uit de toetsingsketen, CvTE en Cito betrokken. Zij adviseren tussentijds in elk geval over de toetsbaarheid van, en mogelijke toetsvormen bij, de inhoud van de concept-examenprogramma's, de verdeling van de concept-eindtermen over CE-SE en de mogelijkheden voor syllabi.

Brede betrokkenheid

Leraren van de verschillende schoolsoorten en leerwegen zullen via regionale bijeenkomsten worden betrokken om hen te informeren en de gelegenheid te bieden om in gesprek te gaan met leden van de vakvernieuwingscommissies over tussenproducten. Ook wordt rondom het examenprogrammatraject een (pro)actief communicatiebeleid gevoerd, zodat belangstellenden goed worden geïnformeerd. De leden van de vakvernieuwingscommissies zullen daarbij een actieve rol spelen in het communiceren over (tussen)producten richting hun achterban.

---

⁹ Kamerstuk 31 293, nr. 523

¹⁰ Waarbij de vakvernieuwing wiskunde vmbo reeds is begonnen.

¹¹ Kamerstuk 35 352, nr. 22.

¹² Kamerstuk 31 293, nr. 534.

Eindopbrengst en vervolgstappen

SLO levert de concept-examenprogramma's op aan de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media. De minister legt de concept-examenprogramma's van de eerste tranche vervolgens ter advies voor aan de wetenschappelijke curriculumcommissie. De adviezen van de curriculumcommissie worden meegenomen om te komen tot definitieve examenprogramma's. Concept-examenprogramma's worden daarnaast beproefd in de praktijk middels try-outs op inhoud en toetsing. Ook zullen uitwerkingen van de examenprogramma's worden gemaakt in de vorm van handreikingen voor het SE en in het geval van het CE in de vorm van syllabi.

6. Begrippenlijst

Eindterm: doelstelling die kennis, vaardigheden, inzichten en/of houdingen beschrijft die leerlingen aan het einde van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs minimaal dienen te bereiken. Het kan hierbij zowel om beheersings- als om ervaringsdoelen gaan.

Kerdoel: doelstelling die beschrijft waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning er van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, en/of wat ze uiteindelijk moeten beheersen.

Examenprogramma: bij wet- en regelgeving vastgelegd curriculumdocument dat voor een vak beschrijft wat er aan het einde van het voortgezet onderwijs bereikt moet zijn in termen van beheersing en/of ervaring om het vak met succes af te ronden. Het omvat in elk geval een karakteristiek en een set van eindtermen geordend in (sub)domeinen. Indien er sprake is van een centraal en schoolexamen, bevat het examenprogramma ook een verdeling van inhoud over het centraal en schoolexamen.

Handreiking: niet-voorschrijvend curriculumdocument dat aanwijzingen voor de inrichting van het schoolexamen, inclusief suggesties voor het Programma van Toetsing en Afsluiting en voor de inhoud en vorm van toetsen, ontwikkeld door SLO om leraren te ondersteunen bij het construeren, afnemen en beoordelen van schoolexamens.

Syllabus: voorschrijvend curriculumdocument dat de nadere specificatie van het centraal examen-deel van het examenprogramma bevat en onder regie van het College voor Toetsen en Examens tot stand komt om leraren en examenmakers te ondersteunen bij respectievelijk het voorbereiden van examenkandidaten op en het construeren van centrale examens.

Architectuur: De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhoud in curricula. Daarbij wordt gestreefd naar consistentie in opbouw en uitwerking. Voor de bovenbouw betekent dit: het realiseren van afstemming tussen concept-examenprogramma's van verschillende vakken, schoolsoorten en leerwegen in de bovenbouw en afstemming met onderbouw. Concreet gaat het om een consistente uitwerking van karakteristiek, raamwerk van domeinen en evt. subdomeinen, de formulering van eindtermen, en indien er sprake is van zowel een centraal- als een schoolexamen, de inhoudsverdeling over CE en SE.

Bijlage I   Rationale van het funderend onderwijs

De rationale geeft een beschrijving van waartoe onderwijsactiviteiten in het funderend onderwijs dienen en fungeert als centraal ontwerpkader voor de ontwikkeling van het curriculum. De rationale vervult twee functies. Ten eerste geeft een rationale een kader waarmee keuzes gemaakt kunnen worden binnen de bijstelling van het formele landelijke curriculum. Ten tweede biedt de rationale een kader waarmee scholen onderwijsactiviteiten kunnen vormgeven. Dit zorgt voor een brede benadering van onderwijs.¹³

De drie doeldomeinen als basis

Het funderend onderwijs heeft een belangrijke functie in het toerusten van de nieuwe generatie voor de huidige en toekomstige samenleving. Het beoogt alle leerlingen, ongeacht hun potentie, interesse, ambitie of achtergrond, gelijke kansen te bieden om kennis, vaardigheden, houdingen en inzichten te ontwikkelen en doelen te bereiken. Dit komt tot uitdrukking in drie doeldomeinen waarop het funderend onderwijs gericht is: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De school heeft als opdracht om aan deze doeldomeinen te werken:

- *Kwalificatie*: het verwerven van basiskennis en -vaardigheden waarmee alle leerlingen hun potentieel kunnen realiseren en die nodig zijn voor toekomstige studies en beroepen.
- *Socialisatie*: bekend en verbonden zijn met culturen, tradities en praktijken in de samenleving, waaronder democratische normen en waarden.
- *Persoonsvorming*: het ontwikkelen van een onafhankelijke positie in de wereld en zodoende zelfstandig oordelen en handelen. In staat zijn om op deze positie te reflecteren en bewust worden dat ieder blijvend in staat is om zelf richting te geven aan deze positie en daar dus ook verantwoordelijk voor gehouden kan worden.

In goed onderwijs zijn deze drie doeldomeinen onderling verbonden en altijd tegelijkertijd aan de orde. Binnen het funderend onderwijs kan hierop verschillende manieren invulling aan worden gegeven maar altijd binnen de kaders van de democratische rechtsstaat.

Veranderingen in de samenleving bepalen de visie op wat een leerling in de toekomst nodig heeft. Dat maakt systemisch bijstellen van het curriculum noodzakelijk, maar altijd met oog voor de brede functie van het onderwijs.

Een dergelijk breed, inclusief en gevarieerd curriculum wordt geformaliseerd in kerndoelen en eindtermen en als opdracht aan de school gegeven. Hierin komt tot uiting het *recht* van alle leerlingen – ongeacht hun achtergrond, identiteit of het mogelijke verloop van hun schoolloopbaan – om in aanraking te komen met een onderwijsaanbod dat hun eigen horizon overstijgt of waar ze van huis uit niet automatisch toegang toe hebben. Hierin komt daarnaast tot uiting de *plicht* van het onderwijs om leerlingen in aanraking te brengen met thema's en vraagstukken waartoe zij zich moeten verhouden in de democratische samenleving, zoals culturen, tradities, overtuigingen en de rechtstaat. In aansluiting hierop moeten onderwijsdoelen – in selectie van, interculturele perspectieven op en formulering van inhouden – recht doen aan de diversiteit aan identiteiten van de leerlingenpopulatie.

---

¹³ Het dient nader bepaald te worden of het hierbij behulpzaam is om de rationale een wettelijke status te geven.